

Т.М. ЧЕРЕВЧЕНКО, Н.В. ЧУВІКІНА

Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка НАН України
Україна, 01014 м. Київ, вул. Тімірязєвська, 1

НАЙВИДАТНІШІ ПОСТАТІ НАЦІОНАЛЬНОГО БОТАНІЧНОГО САДУ ІМ. М.М. ГРИШКА НАН УКРАЇНИ — М.М. ГРИШКО, Л.І. РУБЦОВ, С.С. ХАРКЕВИЧ, Є.М. КОНДРАТЮК, А.М. ГРОДЗІНСЬКИЙ

Наведено відомості про найвидатніших вчених, які працювали в Національному ботанічному саду ім. М.М. Гришка НАН України, — академіків АН УРСР М.М. Гришка та А.М. Гродзінського, члена-кореспондента АН УРСР Є.М. Кондратюка, докторів біологічних наук Л.І. Рубцова та С.С. Харкевича.

Ідея створення Ботанічного саду Української Академії наук висувалася вченими задовго до початку його будівництва. Ще в 1918 р. на перших засіданнях Української академії наук було вирішено створити академічний ботанічний сад в Києві, а директором ще не існуючого саду було призначено видатного ботаніка, мандрівника В.І. Липського, який відвідав майже всі ботанічні сади світу. Але тоді, під час громадянської війни, здійснити цей задум не вдалося, хоча у червні 1919 р. Академія наук отримала мандат на Голосіївський ліс для будівництва там ботанічного та акліматизаційного садів, але, як писав згодом Липський, "Голосіївський ліс вислизнув з рук Академії...". З часом Володимир Іполитович Липський і Олександр Васильович Фомін порушили питання про створення такого саду на мальовничих схилах Дніпра (на території так званого Звіринця).

У вересні 1935 р. постановою Ради Народних комісарів України засновано академічний ботанічний сад як відділ Інституту ботаніки АН УРСР. У довоєнний час було створено невеликі колекції (1050 таксонів відкритого ґрунту і 1000 захищеного ґрунту), які, на жаль, не вдалося зберегти під час окупації Києва, а справжнє його будівництво розпочалося у березні 1944 р., коли ди-

ректором саду було призначено видатного вченого, академіка АН УРСР Миколу Миколайовича Гришка (1901–1964) [1]. Під його керівництвом в Інституті ботаніки АН УРСР розроблено науковий проект Ботанічного саду та обґрунтовано принципи створення його експозицій і колекцій. Уже в липні 1944 р. Ботанічний сад став існувати як самостійна наукова установа в системі АН УРСР.

Ботанічний сад над Дніпром — це живий пам'ятник яскравим постатям вчених, неординарним людям, які все своє життя присвятили створенню зеленої перлини України, її розвитку.

Микола Миколайович Гришко із властивою йому невичерпною енергією та пристрастю науковця взявся за опрацювання наукових основ створення Ботанічного саду АН України, питань теорії і практики інтродукції та акліматизації рослин, зокрема — інтродукції, сортовивчення та селекції квітникових рослин; акліматизації південних плодових культур, введення в культуру нових цінних для народного господарства рослин. Він писав, що ботанічний сад АН УРСР має бути Центральним республіканським заповідником видових, а з багатьох видів — і сортових скарбів рослинного світу. Микола Миколайович підкреслював, що рослинні колекції мають невпинно зростати шляхом обміну з ботанічними садами та іншими науковими установами світу і в

результаті проведення спеціальних експедицій. Він наголошував на тому, що систематична репродукція та ретельне вивчення рослинних фондів дадуть можливість успішно розв'язувати теоретичні і прикладні питання інтродукції та селекції нових для України лісових, плодкових, декоративних, технічних, кормових, харчових рослин, впроваджувати нові рослини у різні галузі народного господарства, збагачувати рослинні ресурси України. М.М. Гришко писав, що сад має стати зразком садово-паркового мистецтва, в якому мають розкриватися багатства та різноманітність рослинного світу на декоративній основі. Микола Миколайович підкреслював, що науковці повинні приділяти особливу увагу розміщенню видів рослин при створенні експозицій через те, що вони є різними за походженням, широтою природного ареалу, біологією, онтогенезом та довговічністю, адже науково-демонстраційні аспекти і декоративність потрібно від самого початку забезпечити не тільки на десятки, а й в окремих випадках і на сотні років.

У колекціях ботанічних садів рослини зазвичай розташовані за систематичним принципом — поєднані в роди, родини, порядки, класи. Значно рідше колекції рослин розташовані за ботаніко-географічним принципом — на ділянках, де представлено не тільки флору окремої географічної зони, а, за можливістю, рельєф і навіть деякі типові ландшафти. Саме цей принцип обрав М.М. Гришко, адже він дає змогу повніше показати не тільки флору того чи іншого регіону, а й окремі його фітоценози.

Вже у 1944 р. були сформульовані основні завдання Ботанічного саду АН УРСР як республіканського центру науково-дослідної роботи з теорії та практики інтродукції рослин, розробки питань зеленого будівництва, декоративного садівництва і квітництва, селекції нових для України культур. Ботанічний сад мав стати державною скарбницею видів та сортів деревних і трав'янистих рослин дикої флори світу з

метою їх репродукції та застосування в різних галузях народного господарства. Крім того, Ботанічний сад мав проводити широку науково-просвітницьку роботу, знайомити з різноманітним рослинним світом всіх континентів Землі; здійснювати науково-методичне керівництво роботою ботанічних садів та державних заповідників України. Всі ці завдання виконує Національний ботанічний сад ім. М.М. Гришка (НБС) і нині.

У Саду планувалося висадити у відкритий ґрунт понад 2 тис. видів та форм деревних і чагарникових порід, близько 10 тис. видів та сортів диких і культурних трав'янистих рослин, понад 5 тис. видів та сортів декоративних квітникових рослин і понад 1 тис. сортів плодово-ягідних. Крім цього, до 4 тис. назв тропічних та субтропічних рослин мали вирощуватися в оранжереях та теплицях [4].

І закипіла робота зі створення колекцій рослин з різних куточків колишнього Радянського Союзу та з-за кордону. Все це робила невелика група ентузіастів на чолі з фанатично відданою справою Людиною — Миколою Миколайовичем Гришком. Без тракторів і машин, без добрив та водогону — з грабарками, лопатами, відрами на глинищах, урвищах і руїнах вони саджали один з найкращих ботанічних садів.

У 1946 р. було організовано експедицію до Німеччини, звідки по репарації було привезено десятки тисяч посадкових одиниць (саджанців, живців та насіння) та 700 одиниць сільськогосподарських знарядь. Крім Німеччини, здійснено експедиції за посадковим матеріалом до Польщі, Румунії, Угорщини.

Для створення ботаніко-географічних ділянок організовано масштабні експедиції у різні географічні зони колишнього Радянського Союзу. Ці експедиції дали можливість ознайомитися з типами рослинності різних регіонів, а також зібрати насіння для закладання не тільки ботаніко-географічних ділянок, а й дендрарію. Велика

М.М. Гришко

увага була приділена створенню в ботанічному саду ділянок різних природних зон України ("Крим", "Карпати", "Український степ", "Ліси рівнинної частини України"). Флористичні багатства та своєрідність рослинного світу відображено на експозиційних ділянках "Кавказ", "Середня Азія", "Алтай і Західний Сибір", "Далекий Схід", на яких зростають характерні ландшафтоутворюючі види (едифікатори й доміанти), господарсько-цінні види, а також цікаві в біологічному плані ендеми, релікти. Види природної флори України, які перебувають на межі зникнення, представлено на ділянці "Рідкісні рослини".

Те, що зробив Микола Миколайович Гришко в неймовірно складний для країни повоєнний час (високий науковий рівень робіт, організація експедицій, вирішення питань щодо переселення великої кількості власників будинків на території Саду, оброблення землі, проведення водогонів, підготовка кадрів та інші питання) — це подвиг: науковий, будівничий, подвиг самопожертви. Його заслуга в тому, що він

Є.М. Кондратюк

працював на майбутнє, відмовляючися від легкого і зовні ефектного способу існування. І ці плоди його праці ми пожинаємо сьогодні. Шумить діброва, буяють сади бузку, магнолій, троянд. Приваблюють відвідувачів фрагменти флори Криму, Кавказу, Далекого Сходу...

У 1946 р. М.М. Гришко запросив на роботу до ботанічного саду фахівця з ландшафтної архітектури Леоніда Івановича Рубцова. Доктор біологічних наук, професор Л.І. Рубцов (1902–1980) працював у Центральному республіканському ботанічному саду (ЦРБС) АН УРСР з березня 1946 р. і до квітня 1980 р. — майже 30 років (з невеликими перервами).

У Ботанічному саду, який закладався фактично на голому місці, Леонід Іванович був автором та керівником робіт зі створення дендрарію — найкрасивішої і найпопулярнішої у відвідувачів частини саду. Це і широко відомий далеко за межами Києва сад бузку, і колекція беріз, хвойних, і гірський сад тощо. Створена ним колекція бузку є однією з найкращих у світі, а за рів-

Л.І. Рубцов

С.С. Харкевич

А.М. Гродзінський

нем емоційного впливу на відвідувачів не має аналогів. У 1967 р. ця робота була відзначена дипломом Співки архітекторів СРСР.

Значний внесок Л.І. Рубцов зробив у впровадження біологічних засад у садово-паркове будівництво. Він вперше запропонував поняття "парковий фітоценоз". Фахівці знають його як видатного ландшафтного архітектора, дендролога, паркознавця, автора чудових книг. Його наукові монографії та довідники є незамінними посібниками для спеціалістів у галузі дендрології, ландшафтно-архітектури та декоративного садівництва. Майже п'ятдесят років творчої праці він присвятив ландшафтній архітектурі — мистецтву, вплив якого на фізичний та емоціональний стан людини, як писав сам Леонід Іванович, перевищує всі інші види мистецтв [6].

У 1948 р., після закінчення Київського університету ім. Т.Г. Шевченка, до аспірантури Ботанічного саду вступив Сигізмунд Семенович Харкевич (1921–1998). У 1966 р. С.С. Харкевича обрано на посаду завідува-

ча відділу природної флори. Він опікувався поповненням колекцій ботаніко-географічних ділянок, розробив наукові основи створення експозицій у ботанічних садах за ботаніко-географічним принципом і втілював їх у життя.

Свої багаторічні дослідження рослинного світу Кавказу С.С. Харкевич узагальнив у монографії "Полезные растения природной флоры Кавказа и их интродукция на Украину". Він розробив оригінальну схему інтродукційного процесу і запропонував новий метод визначення успішності інтродукції рослин за коефіцієнтом насіннеутворення.

С.С. Харкевич вперше в Радянському Союзі порушив питання про охорону рідкісних і зникаючих видів рослин шляхом створення їх колекцій у ботанічних садах.

На ділянці "Кавказ" у ЦРБС АН УРСР у Києві С.С. Харкевич зібрав значну колекцію перспективних лікарських рослин природної флори Кавказу, досліджував він і рослинні багатства Українських Карпат.

Є.М. Кондратюк (по центру) веде засідання Ради ботанічних садів України і Молдавії. Початок 1960-х рр.

З експедицій, організованих ним у різні регіони колишнього Радянського Союзу, зокрема на Кавказ, Сигізмунд Семенович завжди привозив гербарний матеріал, що став основою створеного ним гербарію Ботанічного саду. Особливо широко представлено в гербарії кавказьку флору. У 1973 р. (на момент переїзду С.С. Харкевича до Владивостока) цей гербарій нараховував 80 000 аркушів, з них 32 000 — його особисті збори. Не забував він рідний ботанічний сад і пізніше, у Київ з Владивостока надходили посилки з гербарним матеріалом далекосхідної флори. Завдяки цьому гербарій ЦРБС поповнювався новими видами [2].

Сигізмунд Семенович поєднував наукову роботу з педагогічною. Багато уваги приділяв підготовці наукової зміни. Уважний та наполегливий вчитель, у київський період своєї діяльності він підготував 10 кандидатів наук.

У 1959–1965 рр. будівництво Саду продовжувалося під керівництвом доктора біологічних наук, професора, члена-кореспондента АН УРСР Євгена Миколайовича

Кондратюка (1914–1998). У цей період було побудовано головний вхід, басейн і фонтан біля входу, басейн з двома фонтанами у розарії. Паралельно з будівельними роботами тривало поповнення колекцій саду новими видами, формами і сортами рослин, розроблялися теоретичні питання інтродукції та акліматизації рослин. У 1964 р. об'єкти першої черги будівництва було здано в експлуатацію, і 29 травня Євген Миколайович гостинно відчинив двері Саду для киян і гостей міста. Лише кілька місяців не дожив до цієї події фундатор Саду Микола Миколайович Гришко.

На той час сад був відомий як наукова установа з питань інтродукції та селекції як господарсько-цінних, так і декоративних рослин. Є.М. Кондратюк особливу увагу приділяв питанням акліматизації рослин, зокрема, він писав, що роботу саду необхідно спрямувати на якомога швидше одержання насіння місцевої репродукції, на пошуки досконаліших шляхів і методів підвищення стійкості рослин, що акліматизуються, підвищення продуктивності та довговічності рослин.

Л.І. Рубцов (ліворуч) та М.М. Гришко (праворуч) на оглядовому майданчику над садом бузку

У 1958–1965 рр. Є.М. Кондратюк був головою Ради ботанічних садів України та Молдавії, заснованої за ініціативою М.М. Гришка у 1952 р. для координації діяльності та здійснення науково-методичного керівництва ботанічними садами.

Ще працюючи в ЦРБС, Євген Миколайович зацікавився питаннями озеленення крутих схилів. Цей дуже важливий для зеленого будівництва України напрям знайшов своє відображення в планах наукових робіт саду, а пізніше був розвинутий у Донецькому та Криворізькому ботанічних садах. Складна і різнопланова робота на посаді директора ЦРБС сформувала з Євгена Миколайовича прекрасного ландшафтного архітектора. Отримані знання він реалізував при будівництві Донецького та Криворізького ботанічних садів [5].

З 1965 по 1988 р. директором ЦРБС АН УРСР був академік АН УРСР Андрій Михайлович Гродзінський (1926–1988). З його ім'ям пов'язаний новий етап розвитку Ботанічного саду — суттєве поглиблення та розширення фундаментальних наукових досліджень, зокрема заснування відділу і наукової школи алелопатії, а також відді-

лів медичної ботаніки, тропічних і субтропічних рослин, лабораторії цитології.

За ініціативою А.М. Гродзінського в ЦРБС було створено Спецраду із захисту дисертацій зі спеціальностей "ботаніка" (1976) та "фізіологія рослин" (1982). Під його керівництвом було захищено 31 кандидатську та 3 докторські дисертації, присвячені переважно проблемам хімічної взаємодії рослин та ґрунтового.

Андрій Михайлович був автором наукових праць з різних питань фізіології рослин (він вперше сформулював уявлення про алелопатію як про кругообіг фізіологічно активних речовин у біогеоценозі і розробив методи оцінки та вимірювання в алелопатії), фітоценології, космічної біології, фітодизайну, будівництва та розвитку ботанічних садів [3]. Про світове визнання заслуг А.М. Гродзінського свідчить заснування Міжнародним алелопатичним товариством премії його імені за кращу публікацію або книгу з питань алелопатії.

Нині на площі 130 га розташовано понад 10 тис. видів, форм та сортів рослин, зібраних з усіх куточків земної кулі. В структурі саду 8 наукових відділів і 2 лабораторії.

Здійснюються дослідження з проблем інтродукції та акліматизації рослин, збереження генофонду ендемічних, реліктових, рідкісних і зникаючих видів, селекції квітничково-декоративних, плодових, овочевих та кормових культур, біотехнології тропічних та субтропічних рослин, медичної ботаніки, фітодизайну, хімічної взаємодії рослин, дендрології та паркознавства.

Сьогодні НБС ім. М.М. Гришка НАН України є головною в Україні науково-дослідною установою в галузі інтродукції та акліматизації рослин і одним з 12 найбільших ботанічних садів світу. НБС очолює Раду ботанічних садів та дендропарків України, координує їхню діяльність, готує наукові кадри з інтродукції та акліматизації рослин, проводить широку природоохоронну і просвітницьку діяльність.

1. Гришко М.М., Соколовський О.І. Ботанічний сад і його колекції. — К: Вид-во АН УРСР, 1950. — 116 с.
2. Мельник В.І., Діденко С.Я., Чувікіна Н.В. Життя і наукова діяльність С.С. Харкевича // Інтродукція рослин. — 2005. — № 3. — С. 106–112.
3. Черевченко Т.М., Мороз П.А. Вклад академіка А.М. Гродзінського у розвиток теорії та практики інтродукції рослин і созології // Інтродукція рослин. — 2006. — № 4. — С. 5–11.
4. Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В. Академік Микола Миколайович Гришко — життєвий і творчий шлях // Інтродукція рослин. — 2009. — № 1. — С. 102–110.
5. Черевченко Т.М., Чувікіна Н.В. Вклад члена-кореспондента АН УРСР Євгена Миколайовича Кондратюка в розвиток Національного ботанічного саду // Інтродукція, селекція та захист рослин: Матеріали Другої міжнар. наук. конф. — Донецьк, 2009. — Т. 1. — С. 22–25.

6. Чувікіна Н.В. Вклад професора Леоніда Івановича Рубцова у наукову роботу та будівництво Національного ботанічного саду ім. М.М. Гришка НАН України // Інтродукція рослин. — 2009. — № 4. — С. 91–96.

Рекомендував до друку
П.А. Мороз

Т.М. Черевченко, Н.В. Чувікіна

Национальный ботанический сад им. Н.Н. Гришко
НАН Украины,
Украина, г. Киев

ВЫДАЮЩИЕСЯ ЛИЧНОСТИ
НАЦИОНАЛЬНОГО БОТАНИЧЕСКОГО САДА
им. Н.Н. ГРИШКО НАН УКРАИНЫ —
Н.Н. ГРИШКО, Л.И. РУБЦОВ, С.С. ХАРКЕВИЧ,
Е.Н. КОНДРАТЮК, А.М. ГРОДЗИНСКИЙ

Приведены сведения о выдающихся ученых, которые работали в Национальном ботаническом саду им. Н.Н. Гришко НАН Украины, — академиков АН УССР Н.Н. Гришко и А.М. Гродзинском, члене-корреспонденте АН УССР Е.Н. Кондратюке, докторе биологических наук Л.И. Рубцове и С.С. Харкевиче.

Т.М. Cherevchenko, N.V. Chuvikina

M.M. Gryshko National Botanical Gardens,
National Academy of Sciences of Ukraine,
Ukraine, Kyiv

THE OUTSTANDING PERSONS
OF M.M. GRYSHKO NATIONAL BOTANICAL
GARDENS OF THE NAS OF UKRAINE —
M.M. GRYSHKO, LI. RUBTSOV, S.S. KHARKEVYCH,
E.M. KONDRATYUK, A.M. GRODZINSKY

The data about the outstanding scientists, worked at M.M. Gryshko National Botanical Gardens of the NAS of Ukraine, — Academicians M.M. Gryshko and A.M. Grodzinsky, corresponding member E.M. Kondratyuk, Doktors of biological sciences L.I. Rubtsov and S.S. Kharkevych are given.